

Проф. др Душан МИХАИЛОВИЋ

„БАЛКАНСКА ЦАРИЦА”
ИЗМЕЂУ РОМАНТИЧНЕ И ИДЕЈНЕ ДРАМЕ

Изузетно слојевита и свестрана личност, књаз односно краљ Никола I, песник, просветитељ и владар, замислио је циклус од шест драма, а завршио је свега три.

1.

У првој, *Пјесник и вила*, коју он назива „драмски дијалог”, наш песник и драматичар држи један светски рекорд. О овом рецитативу, где блажени Пјесник само поставља питања, док Вила нашироко приповеда српску историју од постанка нашег рода, проф. Машановић има високо мишљење. Ми то, разуме се, овде не оспоравамо, само желимо да укажемо на поменути светски рекорд. Наиме, негде на средини комада, Вила казује Пјеснику да се сада не сме стати, кад треба „сабља да звекне” и ослободи поробљену браћу:

„Па што буде...горе неће
Бити, него што је сада...
Љепшим делом Душаније
Насилник ти силом влада;”¹

/I, 337/

Пошто изговори аманет да Мирков син мора да се бори, Вила се загрдне од суза, а Пјесник је зауставља и моли да настави са повешћу измученог народа.

¹ *Цјелокућна књижевна дјела краља Николе I*, Библиотека Посебна издања, За издавача: Јанко Брајковић, Универзитетска ријеч, Подгорица, 1989.

„Доста... немој... немој више,
Сад не јецај – ту је доста,
Него причом од старина
Гдје ’но, друго моја, оста?”

/I, 337/

И Вила тада започиње одговор са чувеним катреном:

„Ми смо, друже, останули
Српског бића на час давни,
Кад Србијом завладаше
Немањићи наши славни.”

/I, 338/

Од овог тренутка вила ће у једном даху изговорити, ништа мање, него цигло 233 катрена, или, безмало, хиљаду осмераца – тачније 932 стиха. Када се зна да глумци без журбе могу да изговоре, с уобичајеним дах-паузама, око хиљаду десетераца на час, наш књаз драматичар постигао је светски рекорд. Односно, када се прерачуна, и осмерци продуже за два слога, Вилин монолог садржи 846 десетераца, што би при извођењу трајало пуних 50 минута. По нашем сазнању то је апсолутни светски рекорд. Најдужа реплика у историји светског позоришта, дужа је од многих данашњих монодрама...

2.

Као и његов велики претходник владика Раде, наш књаз је песник, лирски и лирско-епски, а тек потом драматичар. У поезији и драми Никола I је романтичар, а у комедији реалиста.

У комедији *Како се ко роди* пропали ђак Јанко је социјалиста. Он нема шта да изгуби, па се уместо да учи, одао политици, тј. социјалистичким идејама, јер је убеђен да ће тако доћи, по оној народној, до „хлеба без мотике”. Тај исти Јанко склон је филозофирању, па тако размишља и о писању, па чак и о стварању комедија. У свом премишљању, или мудровању, Јанко ће изговорити и књажеву дефиницију шаљиве игре:

„...Написати једну шаљиву игру, опет је то теже, но
добити једну битку...”

/I, 2, 610/

Осим дела из доба ренесансе, када је био обичај да аутор напише у уводу мању расправу о драми, мало је комада где нека личност у дијалогу даје дефиницију жанра у име аутора... Осим тога, вредно је знати да је књаз Никола I један од првих наших драматичара који је код нас, и на Балкану, извео једног социјалисту на позорницу. Особеност овог подухвата је у томе што је то учинио драматичар-монарх.

3.

Најбоље сценско дело песника и владара Николе I Петровића Његоша свакако је *Балканска царица*, „драма у три радње”, како је жанровски сврстава сам песник. Преведена на неколико језика, успешно и свечано приказана и на Цетињу (1884) и у Новом Саду (1895), *Балканска царица*, је као и целокупно песничко дело Николе I, прецењивана и потцењивана. Као што је познато, за Трифуна Ђукића књаз драматичар је: „Пјесник у животу и политичар у поезији”,² а његово дело неупоредиво с творевинама владике Рада, јер по мишљењу Новака Килибарде: „Никола уз Његоша изгледа као ратни новац уз дукате”.³ – Ма колико ове оцене биле и престоге и тачне ми их нећемо поново вредновати нити се враћати уназад, већ ћемо покушати да укажемо на извесне до сада недовољно уочене и осветљене врлине *Балканске царице*, а оне су, по нашем мишљењу, евидентне.

У поезији романтичар, патриота, слободар, просветитељ, владар, градитељ, ратник, књаз песник Никола I пише своју драму *Балканска царица* крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година прошлог века, у време царства натурализма, мелодраме и идејне драме. Нашем драматичару није непознато шта се приказује у Бечу и Паризу, и другде, и сам жели да сазда историјску драму, која ће будити патриотску свест, витешка, слободарска и родољубива осећања народа. У мање-више легендарној прошлости књаз види и осећа савремене проблеме, који се гомилају и желе да нас преплаве као „море аравијско”. Стога Никола I бира најдубљу и најбројнију тему: проверу, издају љубави и домовине, раскол браће Црнојевића због круне и престола. Ради само ласкавим речима обећане круне балканског цара, млађи син Ивана Црнојевића, војвода зетски Станко Црнојевић, лаком и властољубив, проверава, издаје и земљу, и оца, и мајку, и брата, и драгу, и свој род, и веру, док старији брат Ђорђе, престолонаследник, настоји да уразуми свога брата, а пре свега избегне раздор и не учини Каинов грех. Легенда је дала материјал за потресну драму, али требало ју је

² Новак Килибарда, *Господар као пјесник*, предговор горњем издању, [2].

³ Исто, [4].

учинити уверљивом и могућом. Наш драматичар се ослања на снажну карактеризацију ликова. Браћа Црнојевићи су сушти антиподи. Престолонаследник Ђорђе је разуман, храбар, толерантан, стамен, одважан, сталожен, док је млади Станко сујетан, нетрпељив, увредљив, незадовољан, славољубив, грамзив, похлепан и завидљив. Турци га добро познају, или бар непогрешиво наслућују, те Станко постаје лак плен за њих. У лику несуђевог балканског цара Станка Црнојевића, Никола Петровић је истакао, јасно као на длану, ону познату горгијанско-есхиловску максиму: „Карактер је моја судбина”. Да је Станко истински очаран поетском визијом мухамеданске вере, као Његошев Мустај-кадија, пола греха би му одмах било опроштено. Не, Станко је у том погледу каријериста, ситни шићарџија, прек, завидљив, нестабилан, узнемирен, опак. Све док не оде Турцима и не почини најцрњи грех – издају земље, рода и вере – Станку не дозвољава лична сујета, завист и малициозност, да бар за тренутак увиди колико је срећан човек. Мада интелигентан, Станко и не слути да је, у сваком времену, далеко боље бити принц него владар. Срећни принц има све владарске повластице, углед и поштовање, а лишен је одговорности. Уз то, у Станка је заљубљено најдивније биће на свету – Даница, јединица, гордог, честитог, али малог властелина Перуна. Пошто је драма посвећена Црногоркама, а пре свега књегини и потоњој краљици Милени, јасно је ко је био врхунски узор књазу пјеснику за ову изузетну личност, за коју смемо да тврдимо да је најлепши, готово надземаљски лик у целокупној нашој историјској драми.

Осим тога *Балканска царица* има сјајан почетак. Станков уводни монолог толико је углачан и избрушен, да својим хамлетовским незадовољством младог Црнојевића, најављује и обећава једну раскошну шилеријанску драму, донекле шекспировског замаха, с толико болне жестине, сарказма и горчине. Станко не може нигде и ни у једном тренутку да буде други и подређен. Његова уклетта амбиција прети да га свега уништи, па и да му ум помрачи. Подсетимо се само првих неколико стихова:

„Живот је мучан, дан сваки гори.
 ’Не тако, Станко!’ свако ми збори,
 ’Не тако’ – мени то да се каже!
 Па да сам чуван, па да ме страже,
 Ка’ да сам запа’ у кућу луду
 Ил’ нешто крупно скривио суду!
 ’Не тако, Књаже, но памет теци!’
 Ка’ да сам сулуд...”

/I, 1, [393]/

Све ово најављује велику драму, која би, можда, могла да стане раме уз раме са гласовитим творевинама великих светских сценских песника романтичара. Разуме се, са оваквим почетком, са овим високим „С”, – да се послужимо музичким термином – тешко би ико могао да уздигне драмски конфликт до судбинске кулминације и преко преокрета до катастрофе. У ствари, нико не би лако доспео ни до тзв. узбудљивог момента, па ни до успона – како је структуру драме непогрешиво сагледао Густав Фрајтаг још почетком шездесетих година прошлог века – али књаз Никола и за то налази адекватна и узбудљива решења. Фрајтагов узбудљиви моменат у *Балканској царици* један је од најуспелијих у историји наше драме. Подсетимо се и тог књажевог бравурозног драматуршког узлета. У свом гневу и недоумици Станко је незадовољан, па и огорчен због свега што га окружује. Киван је и на однос Дубровчана и наше католичке сабраће.

„СТАНКО: Криво се куну, а криво мјере
 Та наша браћа западне вјере;
 Рим, вјера њина – провала, зјало,
 У ком је наше братимство пало!

ЂОРЂЕ: Како за кога – за мене није;
 Ко тако мисли, нека се скрије,
 Опака мис’о та нек се губи!
 Дубровник Зету ка’ сестру љуби,
 А она њега признаје братом,
 Тако се исто своји с Хрватом.
 Зар православље и латиница
 Нашему братству да је гробница?
 Зашто нам Руси ближи би били,
 Или за длаку Бугари милиј’?
 Црни попови с обије стране
 Зар они могу мени да бране
 Да ја не љубим, као год ове,
 Хрватску браћу, те соколове?!
 Прођи се стварат’ рад вјере бруку,
 С братом се држи руку под руку!”

/I, 1, 396/

Просто је невероватно како је овај Ђорђев монолог, а посебно средишни ди-
 стих:

„Зар православље и латиница
Нашему братству да је гробница?”

као и последња наведена два стиха:

„Прођи се стварат’ рад вјере бруку,
С братом се држи руку под руку!”

остали незапажени после толико деценија. Њихова мисао је далекосежна и, на жалост, актуелнија данас него у време књаза песника. Заиста, ово је могао да искаже само један Његош, један хуманиста и коленовић. И после више од једног столећа до овог сазнања, осим на речима, није се до дана данашњег уздигао ни један једини наш филозоф, политичар или марксиста. Престолонаследник Ђорђе, односно књаз пјесник и драматичар Никола I, овде чак и једну од највећих наших светиња, религију, посматра с модерног становишта, као дивну традицију предака, која, ако завађа и раздваја, уместо да зближује и продоховљава, сама дела против саме себе и у модерно време мора се критички посматрати. Оба наведена Ђорђева дистиха имају и шире значење: „Брате Станко, ми, поред чојства и слободе, имамо и штампарију и спадамо међу најпросвећеније народе у свету, јер другујемо с највећим духовима човечанства. Братска љубав је идеал свих религија света, па и ове три сучељене на уклетој балканској ветрометини. Ухватимо се чврсто у братско коло, а она религија која нас не буде благословила сама је себе осујетила, лишила светости и не може полагати право на будућност којој стреме сви просвећени народи”. – И још нешто. Др Шербо Растодер говорио је на овом научном скупу о изузетној верској толеранцији Николе I. Овај пример из *Балканске царице* то потврђује и указује да се књаз пјесник, у том смислу, уздигао до највиших хуманистичких схватања вере и традиције, не само човека XX већ и XXI века.

Конечно, осим моћног шилеријанско-шекспировског почетка, непревазиђеног лика младе Црногорке Данице, судбинске теме проткане истински великим и величанственим идејама, и сам преокрет *Балканске царице* један је од најснажнијих у нашој драмској заоставштини. Згрожена и помишљу да изврши издају и проверу због обећане лажне круне балканске царице, и када разоткрије и препозна дволичног а дотад вољеног Станка, племенита и одважна Даница тражи мач да сама казни издајника, а када јој то не пође за руком, позива Црногорце и обећава да ће поћи за онога ко достојно казни неверника:

„Ко ухвати одметника
Кнез Перуна кћи Даница
Прима за свог заручника...”

/II, 5, 482/

А када у трећем чину презре рањеног издајника, кога Турци ипак односе у Скадар, а потом очајна скаче у Морачу, Даница израста пред очима гледалаца или читалаца и постаје права, узвишена трагична херојина. У завршном монологу њу неће заборавити ни нови владар Ђорђе, који ће после раскола и несреће и избегнутог Каиновог греха, пре свега одати признање Црногоркама, а највише храброј и племенитој Даници.

„Без Деана и Перуна
 Не остављај наше горе
 Да за име, правду твоју
 И мило се српство боре!
 А у младе Црногорке
 И њихове њежне груди
 Љубав к роду кроз в’јекове
 нек Даничин примјер буди!”
 /III, 4, 517/

При изради, или боље рећи при певању *Балканске царице* Никола I се снажно инспирисао прошлошћу, али је гледао у будућност. Тако је настала успешна и јединствена симбиоза историјско-легендарне и идејне драме. Између родољубиве, романтичне и идејне драме и мелодраме, наш драматичар је значајном, судбинском темом и великим прогресивним идејама с начелом братства и најплеменитије хуманистичке и верске толеранције, вешто и успешно уобличио своје драматурске замисли. Ако се пренебрегну благоглагољивост, дескрипција, извесна просветитељска и моралистичка доцирања и наивности, *Балканска царица* историјско-легендарна, родољубиво слободарска, песничко-романтична-идејно наглашена драма и мелодрама, могла би у вештој адаптацији и постави да постане узор-представа, на жалост, данас актуелнија него у време цетињске, новосадске и београдске премијере пре више од једног столећа...

Напомена: Иако сам с адаптацијом и наговештеним редитељским замислима *Горског вијенца* прошао код нове управе ЦНП као бос по трњу, настојаћу да *Балканску царицу* примерено адаптирам, сведем на игру двочасовну и понудим управи истог позоришта. Мислио сам да вам на овом скупу покажем нову адаптацију, али пошто је премијера *Горског вијенца* била недавно, за *Балканску царицу* време ће тек доћи. Најбоља драма књаза и краља Николе I Петровића Његоша заслужује да буде приказана у сваком нашем већем позоришту, а пре свега у Подгорици и на равном Цетињу. Тако би се можда већ крајем прве сезоне обновљеног ЦНГ, на овој угледној сцени нашла цела његошевска трилогија: *Горски вијенац*, *Лажни цар Шћепан Мали* и *Балканска царица*. Треба хтети – треба смети!

Prof. Dušan MIHAJLOVIĆ, D. Sc.

THE TSARINA OF THE BALKANS - THE DRAMA BETWEEN
ROMANCE AND IDEAS

Résumé

The plays of the Prince and King Nicholas I Petrović Njegoš exhibit some unique and unusual qualities, outlines the author in his work, introducing us to the longest monologue ever written in a drama, one from the play of *The Poet and the Fairy*, embracing 900 verses for the performance of which more than 50 minutes were needed.

Further, the author endeavours to demonstrate a very unique definition of a comical play looked at from the military perspective and told by military terminology, in the comedy of *Depending on How One is Born*, in which our dramatist, our sovereign-dramatist, is among the first who brings up a socialist to the stage.

Finally, in addition to evident shortages of *Tsarina of the Balkans* being overdetailed, descriptive, lyric, sentimental, the author reveals some of its good features, some of its virtues still hidden, of the best of King Nicholas plays: the theme of deceit and brotherly divide, to which our people was destined; the character of Danica - a woman supposed to be the tsarina of the Balkans, unsurpassed in her heroism and tragedy; mighty ideas on humanity, "čojstvo" (a special moral conscience, a kind of heroism, a number of moral standards: honor, honesty, dignity, courage...) and brotherhood, the foundations of this morality being above every known religion; the avoidance of the sin of Cain by the new sovereign Đurđe Crnojević and the sovereign's gratitude to God and brave Montenegrin women headed by Danica, a woman of noble soul. This makes the *Tsarina of the Balkans* a play of unique beauty. The author recommends it to be played in Podgorica, Cetinje and elsewhere.